

Robert Sak, Rieger. Konservativce nebo liberál?

Praha 2003, Academia, 327 s., ISBN 80-200-1154-4.

Martina Winkler, Karel Kramář (1860–1937). Selbstbild, Fremdwahrnehmungen und Modernisierungsverständnis eines tschechischen Politikers,

München 2002, Oldenbourg (Ordnungssysteme: Studien zur Ideengeschichte, Bd. 10.), 413 s., ISBN 3-486-56620-2.

Dlouho opomíjený čeští politici to nemají se svými biografy snadné ani dnes, kdy už zmizely ideologické zábrany, kdy se otevřely nejen archivy a pozůstalosti, ale i perspektivy bádání. Přinejmenším to platí o dvou knihách, které recenzentovi prošly rukama v poslední době, a sice o monografii českého historika Roberta Saka o Františku Ladislavovi Riegrovi a o práci mladé německé historičky Martiny Winklerové o Karlu Kramářovi. Obě knihy lze zmínit vedle sebe nejen proto, že se pro současnost pokusily vykreslit obraz dvou významných, generačně následujících politiků z dob vrcholícího českého národního vzestupu, ale i proto, že obě práce je možné konfrontovat jako doklad dvou zcela protikladných pojetí výkladu života a působení politické osobnosti. Zcela obecně lze předeslat, že Martině Winklerové v jejím výkladu Karla Kramáře zbytečně přebývá všechno to, čeho se Robertu Sakovi bohužel nedostává, totiž projasňování používaných pojmů a jejich teoretická kontextualizace.

Zatímco Winklerová v osmi oddílech své knihy vlastní Kramářově biografii věnuje minimální pozornost a události jeho života zmiňuje nanejvýš v souvislostech názorových, přičemž svůj zájem zaměřuje dost jednostranně na duchovní a ideové souvislosti Kramářova myšlení, které pak jakoby ztrácí každý kontakt s žitou zkušeností, Robert Sak si naopak s teoretickými souvislostmi Riegrova myšlení vůbec žádné starosti nedělá. Věnuje se téměř výlučně konkrétnímu líčení jednotlivých událostí individuálního života v souvislosti se vždy konkrétním a dočasným úsilím české národní politiky; snaží se je podávat barvitě a s co možná největšími detaily, většinou ale jen bez dalšího reprodukuje jejich časovou následnost. Líčí Riegrovy stavy a pocity (opakovaně upozorňuje např. na jeho „kalný zrak“ jako znak zklamání a neporozumění), zdůrazňuje řečnické úspěchy a naznačuje, jak je vnímalo okolí, zejména rodinné. Hojně se odvolává na Riegrovy osobní dopisy rodině, aniž si kladě otázku ohledně jejich případně sebestylizační deformace, cituje z Riegrových projevů a ukazuje, jak je přijímalo především tehdejší politické prostředí, ať už domácí nebo rakouské, polské, německé atd. Často tak ale nahrazuje jejich analýzu, například když o jedné z Riegrových řečí opakuje slova místodržícího Chotka, že byla „dosti ostrá“ (s. 198), aniž se ale čtenáři přesněji vyloží, v čem a proč.

Sakovo jednostranné zdůrazňování zájmů české politiky a jejich vnitřních konfliktů ale mnohdy zastírá neochotu zabývat se obecnější povahou problémů, které přece měly také svou dimenzi nadnárodní, kulturní, sociální a hospodářskou, třeba jak na to upozorňoval už Otto Urban v souvislosti s prosazováním kapitalistické ekonomiky a jejími důsledky pro českou společnost, anebo i v poslední době třeba Ernst Gellner v *Encounter with Nationalism* (1995). Jako by politika byla jedinou a rozhodující sférou veřejného života. A Sakovo líčení, jak po jednom z projevů studenti vypráhli z připraveného kočáru koně a vlekli kočár přes Příkopy a Václavské náměstí do Pasířské ulice, přece jen neuspokojí, chceme-li být informováni, v čem byly skutečné přednosti tehdejší Riegrovy řeči a v čem její meze, co nového bylo řečeno a v čem se případně šlo vstříc očekáváním davu.

Svůj materiál zná Robert Sak bezpochyby do detailů a jeho narace často nepostrádají půvab bezprostřednosti, nicméně orientace na jejich nestrukturované situování do běhu Riegrova života čtenáře spíš mate, ať už by chtěl porozumět Riegrovi jako politickému fenoménu, anebo naopak zvolenému sémantickému gestu Sakova pojetí české politiky druhé poloviny 19. století. Čtenáři se totiž může zdát, že je pro něho úplně všechno stejně důležité.

Zkušenosti moderních reflexí biografických metod, ať v sociologii či v kulturní nebo politické antropologii, nemluvě o historiografii, nejsou ani zmíněny, natož aby byly reflektovány; chybí vyrovnání se s existujícími riegrovskými (a příbuznými) monografiemi či s dosud provedenými analýzami české politiky Riegrova období, které by pomohlo ocenit těžiště a přínos knihy.

Do toku Riegrova života se vstupuje už první větou o semilském mlýně, kde byl Riegrův rod usazen v době jeho narození, a v tomto proudu vyprávění čtenář pluje až do konce knihy, často však pomocí beletristicky starosvětských formulací typu: „František vzrušením sotva dýchal, když toho památného dne na konci října 1833 spatřil zdáli obrysy vábivého města“ (s. 15). Ke druhému vydání knihy připojený *Autorův doslov po deseti letech* tyto nedostatky neodstraňuje. Naopak, v mnohem ještě podtrhává potřebu pojmového a teoretického pročištění celého výkladu.

Důvody barvitého líčení jednotlivých událostí nejsou vždy zcela zřejmé, většinou působí jen jako ornament na jinak a odjinud známých událostech politických a emancipačních bojích národa, v nichž Rieger nějak figuroval. Avšak o tom, co tyto události znamenaly samy o sobě, jakých obecných procesů a změn byly součástí, zda jsou srovnatelné s jinými událostmi oné doby doma i jinde, v čem byly otevřené a jaké alternativy řešení zde existovaly, o tom se čtenář vlastně nic nedozví. A také o tom, jak to viděl a analyzoval Rieger sám a případně, co ze svých analýz zveřejňoval a co si nechával, třeba i dočasně, pro sebe.

Ve srovnání se Sakovým důrazem na čistě biografické složky Riegrova života se při četbě kramářovské monografie Martiny Winklerové může zdát, že u toho-

to politika vlastně žádný individuální a soukromý život neexistoval. Přesněji řečeno, tyto složky biografie jsou zcela rozpuštěny v nahodile působících odkazech, časově kolorujících některé posuny Kramářova myšlení.

Neboť výlučně toto myšlení, jeho obsahy i jeho perspektivy zajímají Winklerovou především, přičemž se konceptualizuje téměř vše. Kramářovo pojetí národa je vykresleno na nejšířší folii českého nacionálního diskurzu druhé poloviny 19. století a srovnáváno s nacionalismem jinde, objasňuje se Kramářovo východisko v německém katedrovém socialismu – což je pro porozumění tehdejšímu i potomnímu českému nacionalismu možná důležitější, než se na první pohled může zdát – a ukazuje se jeho cesta od „národa“ k nacionalismu; v této souvislosti se pak připomínají i zvláštnosti české historické kultury, údajně vášnivě diskutující o smyslu českých dějin (čimž byl ale Kramář sám zasažen minimálně).

Autorčiny výklady různých dobových teoretických problémů a dobových ideových proudů jsou zajímavé a komplexní, někdy však do sebe uzavřené, a občas se dokonce zdá, že se tu chodí takříkajíc „s kanónem na vrabce“: Kramář byl nepochybně vzdělaný muž a – zejména v mládí – velmi dobře se orientoval v intelektuálních diskusích své doby; byl ale také pragmatickým politikem, na události mnohdy reagujícím dost oportunisticky, a řada jeho myšlenek je situační povahy a pochází z kontextů pouze rétorických. A tak snaha metodologicky využít pro charakteristiky Kramářova úsilí myšlenky autorů, jako jsou Hannah Arendtová a Pierre Bourdieu, či při výkladech Kramářova historického vědomí odbočovat k Nietzschemu nebo využívat pojmy Jana Assmanna či Haydena Whita a pro vymezení Kramářova chápání moderny pracovat s Adornovou a s Horkheimerovou kritikou instrumentálního rozumu působí zbytečně ambiciózně, v mnohém nehistoricky a ve své většině nepřesvědčivě.

Větší pozornost Kramářovým životním osudům by možná Martině Winklerové pomohlo vnitřně propojovat to, co se jinak v její knize může zdát jen konjunkcí uzavřených duchovědných studií. Na některých místech se jí to daří: třeba tam, kde se pokouší rekonstruovat dobový horizont Kramářovy generační zkušenosti a odtud vysvětlovat jeho politickou pozici, zvláštní mentalitu a emocionálnější prožívání nacionalismus, nebo když Kramářovo vidění světa ukazuje v jeho poznamenání pesimismem konce 19. století, resp. kulturními a politickými otřesy první světové války atd. A právě z generační odlišnosti od obou starších „realistů“, T. G. Masaryka a Josefa Kaizla, ale i z odlišnosti od prvorepublikové „budovatelské generace“ Ferdinanda Peroutky a Karla Čapka by se možná daly vysvětlovat některé zvláštnosti Kramářovy identifikace a prezentace problémů, jakož i návrhů na jejich řešení.

Jakkoli jsou autorčiny základní orientace i vedení argumentace vysoce poučné, většinou přesvědčivé a zpracovaná sekundární literatura mimořádně rozsáhlá, k překvapivým a zcela novým zjištěním se tu nedochází. S ohledem na autorčinu

nepochybnou teoretickou vybavenost kupodivu chybí silná a jednotící interpretační hypotéza pro celou knihu, pokud za ni ale nechceme považovat duchaplný, ale přece jen abstraktní postřeh, že „k zajímavým podnětům českých dějin“ patří, že se v nich evropské procesy „zrcadlí nalomeným způsobem“ a že „odlišnost východu je zde obohacena doplňujícím a současně relativizujícím způsobem“.

V této perspektivě se Kramář podle autorky dostával „do nerozhodné neurčitosti“ (s. 11), a „ve 20. století se stával cizincem“ (s. 11). V teoretické mlýnici, rozhybané autorčinou vzdělaností, se tak zvedají oblaka intelektuálního prachu a řada věcí se v něm stává nezřetelnými, jako je tomu například v případě vágního a v mnohém sporného zjištění, že Kramář byl tím, co i dnes mnozí rádi slyší jako možný politický program, totiž „konzervativním liberálem“. Tato visáčka ale přehlíží problém Kramářova pozdravu českému fašismu z druhé poloviny 20. let minulého století, neutralizuje jeho dost extrémní nacionalismus a do značné míry znemožňuje otázku po mladočeském (a možná i střeoevropsky fatálním, dnes se znovu objevujícím) spojování liberalismu s výrazným nacionalismem, ať už by to bylo způsobeno ideově, rozšiřováním liberalistického pojmu svobody na procesy etnické emancipace, anebo to vzniklo jako nechtěný důsledek jeho úspěchu: stále liberálnější ekonomika stimulovala nacionalismus jako kompenzaci svých sociálně a kulturně rozkladných tendencí.

Avšak ještě větší problémy s jednotčím určením politické pozice svého protagonisty má Robert Sak, troufale stavějící do podtitulu explicitní otázku *Konzervativce, nebo liberál?* (na obálce a titulním listu bez čárky).

Roberta Saka na rozdíl od Winklerové dobové ideologické a doktrinální kontexty Riegrova myšlení vůbec nezajímají, své pojmy zavádí bez jakéhokoliv historického i systematického vymezení, a proto se čtenář nakonec nedozví téměř nic o tom, v čem byl Rieger dítětem své doby, v čem ji převyšoval, nebo dokonce, zda a v čem lze dnes nacházet jeho politický odkaz.

Autor sice zmiňuje debaty, které vedl s Otto Urbanem, ale jakýkoli poukaz na to, co by z Urbanovy teoreticko-metodologicky náročného výkladu českého 19. století bylo případně použitelné pro výklad konkrétních Riegrových politických stanovisek (anebo ne a proč), se čtenář nedozví, stejně jako ani to, proč vlastně Urban odmítal charakteristiku Riegra jako konzervativce. (Východiskem těchto Urbanových odmítnutí ale nebyl jen Rádl a Kořalka, jak se tvrdí v Sakově doslovu, ale rozsáhlá a teoreticky propracovaná, od poloviny 60. let minulého století se rozvíjející německá diskuse o liberalismu, měšťanstvu a jejich vzestupu v 19. století, a na tuto diskusi navazující práce a edice zejména Lothara Galla, ale i dalších.)

S Robertem Sakem lze sice souhlasit, že konzervatismus je „životním postojem, zakládajícím politické myšlení i praktické politické jednání“ (s. 313), ale právě zde by bylo třeba jít dál a vyrovnat se s celou řadou pojetí a typologií konzervatismu a jeho proměn v 19. i 20. století. Proklamace, že Riegrův konzervatismus je

„bytotný“, protože jeho „kořeny tkví v prostředí zámožné mlynářské rodiny“ vyznačující se „pilnou prací (...) vzájemnou láskou a úctou (...) vědomím dějinné nepřetržitosti (...) ustálenými zvyky“ a „láskou k české krajině“ (s. 313) asi opravdu nestačí. Přinejmenším nevysvětluje jeho federalismus i jeho postoje kolem roku 1848 a už vůbec ne jeho politické „dobrodružství“ s Adamem Czartoryským; nehledě na to, že shora uvedená Sakova charakteristika původu Riegrova konzervatismu spíše odpovídá tomu, co Otto Urban analyzoval jako „malé struktury“ sociálního života, které ale podle něj v 19. století sice postupně, ale nevyhnutelně mizí. Bylo by proto potřeba ukázat, v čem a jak se konzervatismus projevoval v Riegrových přístupech k politickým problémům a v jeho návrzích na řešení, jak se projevoval v zájmových koalicích, které vytvářel apod. Nehledě třeba na otázku, zda tzv. „aristokratický konzervatismus“ takového Chateaubrianda či Metternicha v prvních desetiletích XIX. století – anebo Jindřicha Jaroslava Clam-Martinice, jeho bratra Richarda, Jiřího Lobkovic či Bedřicha Kinského a dalších na jeho konci – nebyl rovněž „bytotný“, a pakliže ano, do jaké míry a v čem je nebo není srovnatelný s konzervatismem Riegrovým, který v Sakově podání působí spíše jako tradicionalismus. A s tím by pak také asi souvisela úvaha o tom, v čem se Riegrův konzervatismus lišil od jiných, v některých případech dodnes přetrvávajících konzervatismů (třeba „církvního“, „integrálního“, „občanského“, „situačního“ atd., které ve své často citované práci *Conservatism as an Ideology* uvádí Samuel Huntington), a také úvaha o tom, co v tomto konzervatismu nebylo „konzervativní“, ale třeba jen „pravicové“ nebo „tradicionalistické“, co „sentimentální“ a „nacionalistické“ a co třeba „liberální“, a případně také, jak se to vše v průběhu doby proměňovalo a různě hierarchizovalo.

Aby se totiž nakonec neprosadila jen triviální představa konzervatismu, na Riegra možná ale také použitelná a známá z povzdechnutí: „junge Revolutionäre, alte Hofräte“.

Miloš Havelka

François Furet, *Minulost jedné ilúzie. Esej o ideji komunizmu v 20. storočí*,

do slovenštiny přeložili Jarmila Le Tohic, Jana Šmelková a Peter Solivajs, doslov napsal Lubomír Lipták, Bratislava 2000, Agora, 630 s., ISBN 80-967210-4-6.

Jedním z extrémů, které podle názvu dnes již proslulé knihy charakterizovaly dějiny 20. století, je nepochybně komunismus. Ačkoliv již více než deset let tuto roli přímého hybatele dění nehraje a současný svět se musí zabývat mnohem naléhavějšími problémy, s jeho následky se potýká dodnes. Ale nejen to – v České republice i v jiných zemích, v nichž byl komunistický režim nastolen, dlouho po jeho svržení komunismus a vztah k němu stále ovlivňují politický život.¹

Vzhledem k tomu, že každý občan naší země (resp. každý občan starší zhruba 25–30 let) praktický komunismus se všemi jeho projevy a dopady zažil, převládá pocit, že všichni víme, v čem komunismus spočíval a co znamenal. Pohled na výsledky historiografického zkoumání ale vyvolává určité pochybnosti. Na jedné straně je pravda, že v posledních letech vyšla řada cenných prací zabývajících se nástupem komunistů k moci, počátky budování nového režimu, jeho krizí i novým upevněním, jen zřídka si ale kladou otázku, z jakého ideového zázemí se komunismus vyvíjel a jakými ideovými proměnami procházel.

A právě na tato témata se soustřeďuje ve svém mohutném díle *Le Passé d'une illusion* vynikající francouzský historik François Furet.² V esejistické formě, soustředující se takřka výlučně na ideu komunismu, čemuž odpovídá i výběr pramenů, resp. literatury, se zjevil plod autorova vytříbeného historického myšlení i vysoké kultury jazyka a ducha, z níž pochází. S mistrovstvím hodným velkého historika ukazuje, že v dějinách mají své místo i vášně, víra, naděje a zklamání.

Furetova kniha, jež ve Francii i v jiných zemích vzbudila velký ohlas, pojednává o třech hlavních motivech a skládá se ze tří rovin, které se však vesměs vzájemně prolínají a nejsou od sebe striktně odděleny. Najdeme zde náčrt ideového vý-

1 Výsledky parlamentních voleb v roce 2002, nedávné prezidentské volby v České republice, role, kterou v jejich průběhu hrála KSČM, postavení, které poté komunisté zaujali v „běžném politickém provozu“, diskuze vyvolané zveřejněním svazků Státní bezpečnosti a jmen jejich spolupracovníků, jsou potvrzením tohoto „druhého života komunismu“.

2 FRANÇOIS FURET (1927–1997) věnoval většinu své odborné dráhy výzkumu Francouzské revoluce – jeho kniha *Promýšlet francouzskou revoluci* vyšla i v českém překladu (Brno 1995). V 90. letech pak obrátil svoji pozornost k dějinám komunismu.